

УДК 327.56 + 612

Елмаджуб Абдалла Омар Абдалла, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ГЕОСТРАТЕГІЧНІ, ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНІ ІНТЕРЕСИ ЗОВНІШНІХ СИЛ У ЛІВІЇ

Досліджуються інтереси міжнародних акторів в Державі Лівія в умовах тривалого громадянського конфлікту, спричиненого іноземною інтервенцією 2011 року. Автор переконаний, що усі зовнішні сили мають різні геополітичні й гео економічні інтереси, окрім одного спільного – прагнення до утвердження власного домінування в Південно-Середземномор'ї.

Ключові слова: Лівія, громадянський конфлікт, посередницька війна, геополітичні та гео економічні інтереси, міжнародні актори.

Відтоді як восени 2011 р. війська Північноатлантичного Альянсу після повалення режиму Муамара Каддафі залишили Лівію, країна погрузла в затяжному конфлікті. Конфлікт, що розпочинався як громадянський, трансформувалася наразі у так звану гроху war, тобто посередницьку війну, у якій регіональні та міжнародні гравці за допомогою сил всередині Держави Лівія змагаються за збереження власних інтересів у цій багатій на вуглеводні країні на півночі Африки.

Лівія, що має велику за довжиною середземноморську берегову лінію, володіє величезними розвіданими запасами нафти і виявленими у східному секторі Середнього моря значними запасами природного газу, попри громадянську війну, все ще приваблює міжнародних гравців своїм вигідним геостратегічним розташуванням і геополітичним значенням.

Теперішня ситуація в Лівії є яскравим прикладом зовнішнього втручання провідних держав, що мають власні геополітичні та гео економічні інтереси, у внутрішні справи країни. Адаже, як і раніше, в Лівії зосереджені найбільші запаси енергоресурсів на африканському континенті, більшу частину яких наразі контролює командувач самопроголошеної Лівійської національної армії Х. Хафтар, що дозволяє йому залучати додаткові фінансові ресурси і зберігати підтримку з боку впливових зовнішніх гравців на кшталт Франції, Росії, Єгипту, Саудівської Аравії, ОАЕ. Водночас визнаний ООН уряд національної єдності (УНЄ) підтримують Туреччина, Італія, Алжир і Катар. Дещо відстороненою наразі видається позиція в лівійському конфлікті ключових членів НАТО США і Великобританії, країн Альянсу, що разом із Францією зіграли вирішальну роль у поваленні режиму М. Каддафі у 2011 році, але це не означає, що офіційні Вашингтон і Лондон, так само, як і ще один впливовий міжнародний гравець – Європейський союз, стоять осторонь від процесів пошуку механізмів врегулювання лівійської кризи.

Щодо інтересів США в Лівії, то до перемоги лівійської революції 1969 року Вашингтон мав там військові бази, проте на початку 1970-х років М. Каддафі домогся виведення усіх американських військових баз із території Лівії і націоналізував іноземні нафтові компанії, включно з американськими. Також режим Каддафі підтримував міжнародну кампанію щодо застосування до США нафтового ембарго за їх підтримку Ізраїлю в арабсько-ізраїльській війні 1973 року, натомість "американський імперіалізм" лівійський лідер оголосив "головним ворогом арабів, Ісламу і Сходу" [1].

У відповідь на ці заходи, США посилили військово-політичний та економічний тиск на режим М. Каддафі. Найбільшого загострення відносини двох країн набули за президентства в США Р. Рейгана, а пік кризи припав на квітень 1986 року, коли американська авіація завдала

бомбових ударів по містах Тріполі й Бенгазі. Згодом США запровадили жорсткі санкції проти Лівії, посилені резолюцією Ради Безпеки ООН № 748 від 31 березня 1992 року, в якій лівійський режим звинувачувався в міжнародному тероризмі. Прийняття цієї резолюції РБ ООН змусило лівійського лідера шукати шляхи примирення із Заходом, адже СРСР – головний міжнародний партнер Каддафі у 1991 році припинив існування. Втім, пожвавлення діалогу між Тріполі й Вашингтоном відбулося вже після трагічних подій 11 вересня 2001 року в США, в результаті чого американські нафтові компанії отримали доступ до розробки нафтових родовищ в Лівії.

Проте початок протестів лівійської опозиції проти режиму Каддафі в лютому 2011 року, спричиненими подіями "арабської весни", та спроба їх силового придушення лівійською владою, призвели до запровадження нових жорстких санкцій щодо лівійської влади. У лютому і березні 2011 року РБ ООН під тиском США, Франції і Великої Британії ухвалила дві резолюції по Лівії – № 1970 від 26 лютого 2011 року і № 1973 від 17 березня 2011 року, які, зокрема, санкціонували застосування ООН "будь-яких дій щодо захисту мирних жителів і населених ними територій", що було використано країнами НАТО як привід до збройного втручання у внутрішній лівійський конфлікт [1].

Після повалення режиму М. Каддафі США практично відійшли від участі у врегулюванні лівійського конфлікту. Напевно спрацював комплекс провини адміністрації президента Б. Обами за те, що сталося з Лівією після військового втручання деяких країн НАТО на чолі зі США у внутрішній лівійський конфлікт. У жовтні 2016 року в інтерв'ю телеканалу "Fox News" Б. Обама сказав, що найбільшою його помилкою "була відсутність підготовки США до наслідків повалення лівійського полковника Каддафі" [1].

Наступний президент США Д. Трамп приділяв мало уваги лівійській проблемі, проте у квітні 2019 року, коли війська ЛНА почали наступ на Тріполі і РБ ООН вже готувала гнівну резолюцію з вимогою відвести війська від лівійської столиці, в ситуацію втрутилися США, надавши публічну моральну підтримку командувачу ЛНА Х. Хафтару. Зокрема, Д. Трамп у телефонній розмові з Х. Хафтаром визнав "важливу роль ЛНА у боротьбі з екстремістами, які засіли в Тріполі", що викликало серед членів РБ ООН цілковите сум'яття і здивування [1]. Очевидно, в той час у Білому домі вирішили зробити ставку на реальну військову силу, що її представляла ЛНА.

Однак, коли навесні 2020 р., завдяки втручанням Туреччини, ЛНА зазнала поразки і була відкинута на сотні кілометрів від Тріполі, такий несподіваний поворот подій зазнав зенацька не лише Вашингтон, але й симпатиків Хафтара в Москві. Там ніяк не могли збагнути,

чому на боці міжнародно визнаного УНЄ виступив "стратегічний партнер Росії" Р. Ердоган [1].

Попри те, що до весни 2020 року США намагались дотримуватися нейтралітету у взаєминах з лівійськими угрупованнями у Тріполі і Тобруку, підтримуючи насправді і тих, і інших, останнім часом Вашингтон більше схильний підтримувати уряд Ф. Сараджа, бодай тому, щоб Росія – союзник Х. Хафтара, не змогла розмістити в Лівії свої системи ППО, які перебуватимуть на відстані кількох сотень кілометрів від американських військових баз на Сицилії. Також США не дуже тішать перспектива розміщення російських баз ВПС і ВМС на території Лівії, так само як і повернення Москви до енергетичного сектору Лівії, в якому колишній СРСР займав міцні позиції. Не допустити масштабної військової та економічної присутності Росії в Лівії може Туреччина – союзник США по НАТО. І на це у Вашингтоні змушені зважати [1].

Отже, геостратегічні інтереси США в Лівії полягають, на нашу думку, насамперед у збереженні балансу сил в Середземноморському регіоні. У Вашингтоні волють спостерігати за посередницькою війною РФ і Туреччини в Лівії, не бажаючи посилення жодної з сторін. Проте й заважати діям Туреччини в Лівії у Вашингтоні не поспішають, позаяк ситуативне посилення позицій Анкари є стримуючим чинником для Москви, в якій наразі переймаються не стільки "поверненням" до Лівії, скільки боротьбою за скасування чи, бодай пом'якшення, економічних санкцій, які колективний Захід наклав на РФ через повномасштабне вторгнення Кремля в Україну 24 лютого 2022 року.

Щодо інтересів Франції в Лівії, то переважна більшість українських так і зарубіжних авторів схильна вважати, що її участь у громадянській війні у Лівії зумовлена передусім прагненням Парижа зміцнити зовнішньополітичні позиції Франції у світі. Політичні еліти Франції, незадоволені тим, що адміністрація Н. Саркозі не змогла передбачити події "Арабської весни" 2011 року, вимагали рішучих дій влади на міжнародній арені. У результаті президент Н. Саркозі призначив нового міністра закордонних справ Алена Жюппе, який перш за все мав намір відновити суспільну підтримку дій уряду, відтак лівійська криза стала для французької влади сприятливим приводом показати нову роль Франції на міжнародній арені.

Зрозуміти, чому Франція ініціювала проведення військової операції в Лівії допоможе короткий історичний екскурс. Французько-лівійські відносини в добу правління М. Каддафі характеризувалися значною варіативністю. До початку вторгнення лівійських військ до Чаду у 1983 р. французький уряд намагався підтримувати взаємовигідні стосунки з Лівією, фактично протидіючи спробам США домогтися тотальної ізоляції уряду М. Каддафі на Заході [2, р. 71]. Найнижчої точки у лівійсько-французьких відносинах було досягнуто у 1989 р., коли лівійські агенти здійснили терористичний акт проти французького авіалайнера, що пролітав над територією Республіки Нігер [3]. Лише з 2004 р., після виплати Лівією відповідної компенсації сім'ям загиблих, можна говорити про нормалізацію відносин між двома державами.

У 2007-2010 роках спостерігалось значне покращення лівійсько-французьких відносин: так, президент Франції Н. Саркозі відвідав Тріполі з державним візитом у липні 2007 р., а М. Каддафі прибув до Парижа у грудні того ж року [2, р. 72]. У своїх офіційних заявах щодо відносин між Францією та Лівією Н. Саркозі неодноразово наголошував, що лівійське керівництво сумлінно виконує свої міжнародні зобов'язання. За твердженням

Н. Саркозі (10 грудня 2007 р.), Лівія під керівництвом М. Каддафі перебувала на шляху до "реінтеграції до міжнародного співтовариства" [4]. У 2008–2010 рр. між двома державами було укладено низку міжнародних договорів та інших угод, що стосувалися, зокрема, продажу французьких озброєнь до Лівії. Так, за словами тодішнього голови апарату президента Франції К. Жеана, лише в ході вищезгаданого візиту М. Каддафі було підписано угоду про продаж Лівії літаків-винищувачів і транспортних літаків загальною вартістю до 10 млрд євро [Кияниця, 2, р. 73]. Однак уже в березні 2011 р. політика Франції щодо Лівії зазнає кардинальних змін.

11 березня, за добу до саміту ЄС, на якому держави-члени Європейського Співтовариства мали виробити скоординовану позицію стосовно лівійської перехідної національної ради (ПНР), створеної противниками М. Каддафі, Франція ухвалила рішення про одностороннє визнання ПНР як легітимного представника лівійського народу, що викликало невдоволення багатьох інших членів ЄС [5, р. 21]. Разом із Великою Британією та США Франція виступила в ролі одного з головних ініціаторів та лобістів резолюції № 1973, прийнятої Радою Безпеки ООН 17 березня 2011 р., що передбачала створення зони, забороненої для польотів військової авіації над усією територією Лівії. Ще до ухвалення цієї резолюції французькі ВПС взяли найактивнішу участь в атаках на лівійські військові та стратегічні об'єкти, а французький уряд надавав усебічну підтримку НАТО у ході здійснення військової операції в Лівії. Така кардинальна зміна ставлення Франції до уряду М. Каддафі та його опонентів може викликати певне непорозуміння. Проте ситуація стає зрозумілою, якщо звернутися до аналізу геостратегічних інтересів Франції у Північній Африці.

На 2011 р. проєкт "Союзу заради Середземномор'я" (СЗС), започаткований урядом Н. Саркозі у 2007 р. як спроба "відновити історичне становище Франції як покровителя ісламських територій у Північній Африці та Леванті", виглядав нежиттєздатним [6, р. 4]. Передусім тому, що інші держави ЄС, незацікавлені в посиленні впливу Франції у Північній Африці, домоглися власної участі у проєкті. Попри те, що такий розвиток подій не зустрів прямих заперечень з боку французької сторони, але його можна було розцінювати як обмеження стратегічних інтересів Франції у регіоні. Провал спроб організувати конференції міністрів закордонних справ держав-членів СЗС у 2009 р. та 2010 р. було розцінено оглядачами як прояв зменшення зацікавленості Франції у розвитку європейсько-середземноморських відносин [7, р. 410]. У сукупності із зростаючим впливом США у регіоні Північної Африки такий розвиток подій мав розглядатися правлячою елітою Франції як значний геостратегічний програв.

У цьому контексті ставлення М. Каддафі до перспектив зростання впливу Франції у рамках СЗС можна було розцінювати як подвійну гру. Розвиваючи активне військово-стратегічне партнерство з Францією, Лівія відмовилася взяти участь у проєктах у рамках СЗС, а сам М. Каддафі відмовився віддати установчий саміт СЗС (13–14 липня 2008 р.), оголосивши, що Лівія розглядатиме цю ініціативу як спробу підірвати єдність "арабських та африканських країн" [8, с. 194].

Природно, що подібні заяви не зустріли схвалення з боку французького політикуму, тому можна припустити, що вже з того часу серед політичних кіл Франції склалися уявлення про потенційну "ненадійність" М. Каддафі як стратегічного партнера Франції. Було б помилково обмежувати сутність цієї проблеми лише питанням не-

визначеної та почасти ворожої позиції Лівії стосовно підтримуваного Францією проекту СЗС, коли й сам Н. Саркозі, судячи з його риторики в 2009–2010 рр., змирився з тим, що амбітні плани, пов'язані з СЗС, виявилися практично нездійсненними. Як зазначають американські дослідники Б. Раудібуш та П. Чаморел, одним із джерел зростаючого інтересу Франції до Північної Африки, як і до всього континенту загалом, стало прагнення використати потенційний економічний бум у цьому регіоні для забезпечення сталого та інтенсивного економічного розвитку самої Франції [9, р. 170–171].

До того ж, зауважимо, що з часів президентства Н. Саркозі Франція розпочала переорієнтацію своєї зовнішньополітичної стратегії в Африці, відходячи від попередньої практики розбудови "особливих" відносин з франкомовними країнами так званої "Франс-Африки" (la Françafrique) в бік зміцнення економічних та політичних відносин із нефранкомовними державами, які характеризуються вищими темпами економічного зростання та сприятливішим інвестиційним кліматом. У цьому контексті стає зрозумілою нормалізація лівійсько-французьких відносин у 2007–2010 рр.

Однак, якщо розглядати макроекономічний вимір лівійсько-французьких відносин, стає зрозумілим, що очікування французької сторони на значне розширення економічного впливу Франції в Лівії під патронатом уряду М. Каддафі в цілому не справдилися. Якщо Італія (як колишня метрополія Лівії) та Іспанія, а також (меншою мірою) Німеччина значно збільшили свою частку в експорті лівійських енергоносіїв (станом на 2006 р. 27 % імпорту нафти до Італії припадало на лівійські поставки, тоді як аналогічні показники для Німеччини та Іспанії становили 11 % та 9,2 % відповідно), то Франція не змогла забезпечити собі стратегічні поставки лівійської нафти, частка яких у французькому імпорті нафти за вказаний період не перевищувала 5,7 % [10, р. 179]. Те ж саме стосувалося інвестицій нафтових компаній у лівійську економіку: у 2007–2008 рр. основними бенефіціарами лівійського нафтового буму стали італійська ENI та британська British Petroleum, що повернулася на ринок Лівії після 30 років відсутності. Так, зокрема, у лютому 2008 р. між лівійським урядом та British Petroleum було укладено угоду про розвідку та видобуток природного газу на суму в 900 млн доларів США, що на той час могло вважатися найбільшою в історії компанії обсягом [10, р. 179].

На цьому тлі участь французької корпорації Total у розробці стратегічно важливих енергетичних резервів Лівії (загальна оцінка станом на 2011 р. – 44,3 млрд барелів, тобто 3,3 % від загальних світових запасів [3]) виглядала доволі обмеженою, оскільки, на відміну від ENI, BP та іншої італійської нафтової компанії Agip, французькі інтереси були майже не представлені в основних інвестиційних проектах [3]. Таким чином, видається, що Франція була зацікавлена у збільшенні участі своїх компаній у розробці лівійських енергоносіїв, що могло відіграти свою роль у прийнятті рішення про підтримку лівійської опозиції.

На додаток до власне гео економічних чинників, проаналізованих вище, можливою складовою у рішенні Франції підтримати антиурядові сили в Лівії стало прагнення нейтралізувати можливу загрозу французьким інтересам у регіоні Сахелю/Сахари, яку на той час потенційно становив уряд М. Каддафі. Як зазначає дослідник геополітичної стратегії Франції Л. Сімон, "зона Сахари-Сахелю" з 2008 р. офіційно розглядається фран-

цузькою стороною як невід'ємна складова "сфери стратегічних пріоритетів Франції" [11, р. 405].

У цьому контексті Лівія часів М. Каддафі, з її амбітними геополітичними проектами, зорієнтованими, зокрема, на держави Сахелю, могла становити певну загрозу традиційному французькому впливові в регіоні. Як панафриканські проекти М. Каддафі, що в 2000-х роках набули особливого розмаху, будучи підкріплені зростаючими фінансовими ресурсами Лівії, так і надана лівійською стороною в минулому підтримка різним повстанським та сепаратистським рухам країн регіону могли спонукати французьку сторону зважити можливість підтримки нею антиурядових сил у можливному внутрішньому конфлікті в Лівії.

Франція зайняла у лівійській кризі позицію, діаметрально протилежну тій, яку вона займала в іракській кризі 2003 року: вона не просто підтримала воєнну операцію, а стала її головним організатором. Париж першим визнав лівійську опозицію, рішуче висловився за прийняття резолюції РБ ООН № 1973, що відкрила шлях до військового втручання, лобював створення "Коаліції згодних", тобто згодних взяти участь в операції проти М. Каддафі [12, с. 80]. Чому для посилення свого впливу на міжнародній арені й згуртування народу навколо адміністрації Н. Саркозі була обрана саме Лівія?

Традиційно Франція надає великого значення розвитку відносин із країнами Південного Середземномор'я. Країни регіону є сусідами Франції, її економічними партнерами. У багатьох з них населення говорить французькою мовою. Велике значення мають питання боротьби з тероризмом та нелегальною міграцією у найближчому до Європи регіоні. У чотирьох країнах розміщені великі французькі військові бази – у Джібуті, Сенегалі, Чаді й Габоні. Франція прагне затвердити у регіоні свій вплив на противагу іншим потужним міжнародним гравцям й у ЄС Париж позиціонує себе у якості лідера цього напрямку СЗПБ, прагнучи збалансувати вплив Берліну у посткомуністичних країнах. У 2007 р. у Марокко Н. Саркозі висунув проект створення Союзу для Середземномор'я (СДС), який став улюбленим дітищем французького президента. Наддержавне утворення під егідою Парижа планувалося певною структурою на кшталт "Середземноморського ЄС" з міцною економічною основою. У такий спосіб Париж не тільки намагався одержати альтернативні джерела поставок вуглеводнів, але й перетворити Францію на серйозний європейський хаб для торгівлі газом на всьому просторі ЄС. У новій французькій політиці в регіоні виявилися противники: ФРН вбачала в Середземноморському союзі погрозу посилення французьких позицій в ЄС, натомість Туреччина побоювалася, що членство в СДС буде розглянуто в якості альтернативи її вступу в ЄС.

В контексті своєї середземноморської ініціативи Франція була дуже зацікавлена у співробітництві з Лівією у різних напрямках: економічному й військовому партнерстві, підписанні контрактів на постачання нафти, політичному співробітництві, спільному вирішенні питання про нелегальну імміграцію в ЄС. У 2007 р. у ході візиту Н. Саркозі до Тріполі був підписаний меморандум про співробітництво у сфері мирного використання ядерної енергії. Передбачалося, що Франція забезпечить Лівію ядерним реактором для опріснення морської води. Сторони підписали також договір про військове партнерство, що передбачав військову допомогу з боку Франції у випадку агресії, підготовку військових кадрів, проведення спільних навчань [13].

Крім того, Франція й Італія на тлі планів ФРН щодо "Північного потоку-2" прагнули одержати за рахунок Лівії й Алжиру альтернативні й достатні інструменти для своєї енергетичної безпеки. Лівія має найбільші у Північній Африці доведені резерви нафти й газу. В останні роки перед воєнною інтервенцією, попри те, що поставки нафтопродуктів із Лівії на французький ринок були порівняно невеликими, спостерігалася тенденція до відносного збільшення їх частки у загальному обсязі ввезеної у Францію нафти. У 2008 р. Лівія перейшла із шостого на п'яте місце серед постачальників нафти у Францію, випередивши Іран. Якщо у 2000 р. Лівія поставляла майже вдесятеро менше нафти, ніж Норвегія, лідер поставок у Францію, то у 2008 р. розрив скоротився до двох разів. Причому, 70 % усієї експортованої нафти припадало на схід Лівії.

До початку повстання проти режиму М. Каддафі Франція одержувала з Лівії не тільки нафту, але й газ через лівійсько-італійський газопровід "Зелений потік". До розробок лівійських газових родовищ мав відношення такий енергетичний гігант як "Газ де Франс – Суец" [12, с. 85]. Втім, енергетична залежність Франції від Лівії ніколи не була значною, таким чином, суто "енергетична" відповідь на питання надзвичайної активності Франції в Лівії не працює, попри численні праці на цю тему російських науковців. Таким чином, Лівія мала стати важливим елементом зовнішньополітичного курсу Франції у регіоні Середземномор'я. Але Лівія, єдина з 44 країн, яким запропонували участь, відмовилася від проекту Н. Саркозі. Так, лідер Джамагрії закріпив у Франції свою репутацію непередбаченого керівника, з яким неможливо домовитися.

М. Каддафі був також своєрідною перепорою для французької політики у сусідньому Алжирі, що є найважливішим постачальником газу у Францію, а також у Чаді, де розташована велика військова база Франції, натомість вплив лідера Джамагрії ставав все більш значним [12, с. 91]. Отже, плани М. Каддафі реально загрожували інтересам Франції. Мова йде про ідею створення Африканського валютного фонду зі штаб-квартирою в Камеруні й Африканського центрального банку в Нігерії, що неминуче привело б до падіння франка КФА – валюти колишніх французьких колоній, що залежать від Парижа.

На початок 2011 р. лівійсько-французькі відносини остаточно зіпсувалися. Лівія відмовилася від придбання партії французьких винищувачів, вважаючи угоду для себе не вигідною. М. Каддафі активно виступав проти створення Союзу для Середземномор'я. Крім того, владою Лівії були накладені штрафи на французьку компанію Total. Тому саме Франція наполягала не лише на нанесенні авіа ударів, але й на проведенні наземної операції в Лівії. Участь у ліквідації режиму М. Каддафі була потрібна Франції й для того, щоб наростити власний політичний капітал у Європі, показати, що Париж спроможний справляти вплив на світову політику [12, с. 92].

За таких обставин Париж виконав найактивнішу зовнішньополітичну й військово-політичну роль Євро-союзу й Франції як одного з його лідерів. Виступаючи на прес-конференції за підсумками Ради ЄС 11 березня 2011 р., де обговорювалося лівійське питання, Н. Саркозі відзначив: "Європа сьогодні перебуває на першій лінії ... Звичайно, треба поговорити про це з нашими американськими союзниками але те, що відбувається, торкається насамперед нас" [13]. Отже, активність Франції пояснювалася як політичними, так й економічними чинниками.

Отже, масові демонстрації, що почалися у лютому 2011 року, спрямовані на повалення "джамахірійського ладу", підштовхнули уряд Франції виробити таку стратегію щодо Лівії, суть якої виражалася формулою "Каддафі має піти". Н. Саркозі, як і Б. Обама, почав рішуче наполягати на проведенні військової операції проти Джамагрії у рамках ООН.

Переходячи до аналізу наслідків французького втручання в події в Лівії для регіонального балансу сил, слід зазначити, що основним та неочікуваним наслідком цієї геополітичної ситуації стало зростання відносного впливу ісламістських активістських груп як у самій Лівії, так і на територіях таких сусідніх із нею країн, як Алжир та Малі. Як відомо, у 2012 р., після того як вигнані з території Лівії бійці туарезького походження, що входили до складу допоміжних військ уряду М. Каддафі, розпочали війну за незалежність "Держави Азавад" на території Малі, ісламістські угруповання, що брали участь у громадянській війні в Лівії на боці ПНР, скористалися цією ситуацією для просування власного впливу на Південь [3].

До початку французької інтервенції в Малі, викликані стратегічною загрозою для стабільності в регіоні Сахелю, проісламістськи налаштовані повстанці контролювали більшу частину території Малі [3]. В Алжирі також спостерігалася значне зростання впливу радикальних ісламістських угруповань на кордоні з Лівією, що мало найзначніший прояв у формі відомої кризи із захопленням заручників із країн Заходу (події розгорталися на півдні Алжиру у січні 2013 р.) [3].

Отже, основним інтересом французького втручання в Лівії стало фактичне зростання рівня силової нестабільності в ключовому для геополітичної стратегії Франції регіоні. У самій Лівії, як зазначає французький дослідник Р. Лефевр, спроби нового уряду, підтримуваного Францією та Великою Британією, встановити контроль над південним кордоном зазнали невдачі через міліційний принцип, що панує в постреволюційній лівійській армії, та зв'язки певних ключових осіб нової адміністрації з різними фундаменталістськими групами [14, р. 376]. Разом із загальною ситуацією внутрішньої нестабільності, що не сприяє потенційному відродженню та розширенню попередніх темпів видобутку енергоносіїв у Лівії, це дозволяє зробити висновок про те, що французьке втручання в лівійський конфлікт мало більше неочікуваних наслідків для самих стратегічних інтересів Франції.

Таким чином, кардинальна зміна лівійської політики Франції в 2011 р. була спричинена передусім геоекономічними та геополітичними прагненнями Франції забезпечити розширені преференції для французьких енергетичних інтересів у Лівії та нейтралізувати можливу загрозу впливові Франції в Північній Африці та Сахелі, що її потенційно становив уряд М. Каддафі. Однак, з точки зору наслідків цієї інтервенції, французькій стороні не вдалося повністю досягнути поставлених перед собою цілей. До того ж Франція зіткнулася з необхідністю протистояти поширенню радикального ісламізму з території Лівії на традиційну сферу впливу Франції в регіоні. Це дозволяє стверджувати про загалом несприятливі для французьких інтересів на Африканському континенті наслідки інтервенції в Лівії.

Інтереси Великобританії щодо кризи в Лівії були подібні французьким. Поряд із Францією, Великобританія стала однією з перших країн, які заговорили про введення "безпальотної зони" і військової операції в Лівії як про єдиний можливий варіант виходу з громадянської війни в Лівії. Такі заяви прем'єр-міністра Д. Кемерона зустріли

широку підтримку серед населення Великобританії і позитивно вплинули на його рейтинг всередині країни.

Великобританія, так само, як США і Франція, відразу після закінчення військового втручання високо оцінила її результати. За словами міністра оборони Ф. Хаммонда, згідно з даними на кінець 2011 р. витрати на операцію в Лівії під кодовою назвою "Операція Елламі" склали 212 млн ф. ст., і це було втричі менше від запланованого [15]. А один з ініціаторів гуманітарної інтервенції в Лівії Д. Кемерон заявив, що Великобританія, "скинувши одного з найбільш жорстоких диктаторів", надала "неоціненну допомогу" лівійського народу, і тепер ця країна "є шанс на майбутнє" [15].

Однак незабаром Великобританія зіткнулася з одним із наслідків втручання – неконтрольованим потоком біженців із країн Північної Африки, які використовують територію Лівії як найближче розташовану до Європи для міграції в європейські країни.

Таким чином, "об'єднуючим" інтересом для Парижа і Лондона стало не тільки намір повернути колишній вплив у колишніх колоніях, а й культивована політичними елітами обох держав політика підтримки статусу великих держав. Для цього було необхідно продемонструвати здатність силового втручання в конфлікти в будь-якій точці світу, за аналогією зі США.

Якщо "франко-британська вісь" показала себе дієздатною та ефективною, то у франко-німецьких відносинах намітився певний розкол, чому послужила відмова Німеччини підтримати своїх європейських партнерів, які проголосували за резолюцію РБ ООН № 1973 і стратегічний розворот Берліна в бік Росії і Китаю. Так, ФРН стала єдиною державою-членом НАТО і ЄС, яка утрималося при голосуванні щодо резолюції № 1973 РБ ООН, тим самим, Німеччина вперше виступила в Раді Безпеки ООН проти своїх союзників по НАТО Франції, США, Великобританії, відмовившись приєднатися до військової операції Альянсу.

Це пояснюється тим, що для Німеччини регіон Близького Сходу і Північної Африки тривалий час не мав вирішального значення при побудові її зовнішньополітичної стратегії. Так, у Стратегії національної безпеки вказувалося, що до початку 2000-х рр. африканський регіон залишався на периферії зовнішньополітичних інтересів Німеччини, втім в останнє десятиліття значимість регіону для Німеччини істотно зросла. Це пов'язано з актуалізацією таких викликів міжнародної безпеки як забезпечення енергетичної безпеки, боротьба з нелегальною міграцією та загрозою тероризму.

Як відомо, єдиної позиції влади ФРН щодо лівійської кризи в 2011 році не було сформовано, адже вийшло так, що міністр закордонних справ Г. Вестервелле мав намір голосувати проти резолюції №1973 РБ ООН, вважаючи її помилковою, а канцлер А. Меркель, навпаки, не хотіла йти на пряме протистояння з союзниками по НАТО. Внаслідок чого було прийнято рішення утриматися при голосуванні в Раді Безпеки ООН. Таким чином, Німеччина в результаті лівійської кризи більше втратила, ніж набула.

Протиставивши себе Північноатлантичному Альянсу і наполягаючи на мирному вирішенні кризи і в той же час поставляючи літаки для участі в лівійській операції, Німеччина не зміцнила свій вплив у регіоні і на глобальному рівні, а викликала запеклі суперечки і протестні настрої серед німецького населення. А тодішній міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмайєр заявив, що втручання в Лівію "було помилкою", оскільки наслідки вторгнення не були враховані, і, продовжував

міністр, "чим довше Лівія буде перебувати в стані хаосу, тим стійкіше буде потік біженців з цього регіону" [16].

На відміну від ФРН, що тривалий час декларувала свою незацікавленість Середземноморським регіоном, прагне зміцнити позиції в Лівії її колишня метрополія Італія, яка активно представлена у нафтогазовому секторі Лівії. Відносини Італії й Лівії завжди були особливими; країни історично зв'язані між собою. У результаті перемоги Італії у війні з Туреччиною 1912 р. територія теперішньої північної Лівії (Тріполітанія й Кіренаїка) перейшла від Османської імперії до Італії, ставши "Італійською Північною Африкою". Об'єднавшись ще з однією територією – Феццан – колонія у 1934 р. одержала нову назву – "Лівія". У 1943 р. італійці й німці зазнали поразки від англоамериканських військ і покинули колонію.

У 1951 р. за рішенням ООН Лівія стала незалежною; її лідером став король Ідріс I, який раніше очолював Кіренаїку як Мухаммед Ідріс аль-Махді ас-Сенусі. Із приходом у 1969 р. до влади М. Каддафі, відносини між країнами на деякий час загострилися; з Лівії були вислані усі італійці (більше 20 тис. осіб), а їх майно конфіскували на користь держави. Поступово відносини між країнами відновилися; у 1980-2000 рр. між Італією й Лівією був укладений ряд важливих угод. У 2008 р. був підписаний Бенгазійський договір, що передбачав тісне економічне співробітництво між двома країнами. З Лівії надходило майже 25 % нафти й 10 % газу, що споживала Італія. Італійські корпорації планували вкласти 5 млрд дол. у відновлення лівійської інфраструктури. Передбачалося розгорнути будівництво житла, а також прокласти велику автомагістраль. На початку 2011 р., коли режим М. Каддафі швидко скочувався у міжнародну ізоляцію, Італія намагалася триматися осторонь від агресивної риторики США і більшості держав ЄС, що пояснювалось небажанням передчасно псувати відносини із лівійським лідером. Адже постачання вуглеводнів із Лівії для Італії були набагато важливіші, ніж для США або Великобританії. Ба більше, за Бенгазійським договором Рим міг підтримати або почати дії проти Тріполі тільки задля самооборони або за умови схвалення ООН. Договір не передбачав можливості виходу з нього в односторонньому порядку.

Проте через членство у ЄС і НАТО Італія змушена була діяти у руслі спільних інтересів Заходу. 26 лютого міністр оборони Італії І. Ла Русса, який брав участь у підготовці Бенгазійського договору, заявив про те, що цього документа, по суті, більше не існує [408]. Президент Джорджо Наполітано після переговорів з Бараком Обамою заявив, що Італія виступить разом із міжнародним співтовариством. У березні 2011 р. Дж. Наполітано прямо посплався на п. 7 резолюції №1973 про дозвіл на силові дії проти Лівії в інтересах встановлення миру. З березня 2011 р. в офіційному інтерв'ю про ситуацію в Лівії міністр іноземних справ Франко Фраттіні виключив можливість участі Італії у військових діях проти Лівії, але допустив надання своїх військових баз для цієї мети за умови, що операцію схвалить ООН.

Загалом, Італія залишається важливим гравцем в Лівії бодай тому, що підтримує стабільні контакти з племенними ополченнями в столиці і на заході країни, де діють найбільші групи контрабандистів. Італія, що заперечувала можливість проведення військової операції в Лівії у 2011 році, а після зустрічі голови Ради міністрів Італії Сільвіо Берлусконі з президентом США Б.Обамою, змінила позицію, не беручи активної участі в лівійських подіях, стала першою країною, яка зіткнулася з неконтрольованим потоком мігрантів з Північної Аф-

рики і Близького Сходу – з одним з найсерйозніших наслідків подій "арабської весни" і лівійської кризи зокрема.

В результаті того, що ЄС, і особливо Франція, не пропонували Італії допомоги в прийомі біженців в 2017 році, Рим, як колись Муаммару Каддафі, став пропонувати лівійським польовим командирам "стимули" для недопущення переправи біженців через Середземне море. Очевидно, що сотні мільйонів євро були розподілені між вождями племінних ополчень через уряд в Тріполі, не кажучи вже про пряму підтримку приватної армії могутнього сімейного клану Даббаші, бійці якої протягом багатьох років надійно охороняють нафтогазовий завод італійської енергетичної компанії "ENI" в Західній Лівії [17].

Диверсифікація транспортування газу до Європи в рамках проекту EastMe також суперечить геоекономічним інтересам Росії, що змушує її кооперувати з Туреччиною. За такої умови, Російська Федерація зможе брати участь у розробці лівійських родовищ. В той же час, напружені відносини між Туреччиною, Грецією та США вигідні Росії, як з точки зору дестабілізації у відносинах ЄС та НАТО, так і співпраці в проєкті EastMe. Однією із найголовніших цілей Москви в Лівії є відновлення мирних переговорів між Тріполі та Тобруком та здійснення угоди про ВЕЗ, яка гарантує забезпечення російських інтересів в Лівії [18].

Підґрунтям для сучасної політики РФ в Лівії стали партнерські відносини СРСР з політичним режимом лідера лівійської революції 1969 року Муаммара Каддафі, що прийшов на зміну поваленому режиму короля Ідріса I. Від самого початку лівійській революції був притаманний яскраво виражений антиамериканський характер. М. Каддафі відразу ліквідував на території Лівії всі американські військові бази, націоналізував іноземні нафтові компанії, в тому числі й американські. Одночасно був узятий курс на зближення з Радянським Союзом і країнами соціалістичного табору.

Вагомим чинником зближення СРСР з Лівією стало її важливе військово-стратегічне розташування в центрі Північної Африки. Відтак, починаючи з 1973 року, СРСР почав продавати Лівії на регулярній основі і в досить великих обсягах озброєння і військову техніку. Тільки в перше десятиліття такого військово-технічного співробітництва СРСР продав Лівії озброєнь і військової техніки на 20 млрд дол. США. У 1980-х роках кількість радянських військових радників, фахівців і перекладачів, які щорічно відряджалися до Лівії, сягала 1 тис. осіб [19]. На початку 1980-х років радянсько-лівійське співробітництво, в тому числі і у військовій сфері, почало поступово скорочуватися, що було викликано, передусім, ослабленням економічного потенціалу Радянського Союзу.

Після розпаду Радянського Союзу М. Каддафі зрозумів, що вплив РФ вже ніколи не буде таким, як у СРСР, тому він вирішив за краще врегулювати свої відносини із Заходом. Сприяла утвердженню нового зовнішньополітичного курсу Лівії й підтримка Росією резолюції № 748, ухваленої Радою Безпеки ООН 31 березня 1992 року, в якій лівійський режим звинувачувався в міжнародному тероризмі. Останнє на тривалий час практично унеможливило продовження ВТС між РФ і Лівією. Незадовго до повалення режиму М. Каддафі Москва домовилася з ним про великі поставки новітніх російських озброєнь до Лівії. У серпні 2009 року було досягнуто домовленостей про модернізацію в Лівії російськими фахівцями танків Т-72, велися переговори про постачання новітніх танків Т-90. У 2010 році Росія і Лівія уклали контракт на поставку озброєнь на суму

1,3 млрд євро, включно з винищувачами Су-35. Лівійське керівництво також цікавилось придбанням винищувачів Су-30, навчально-бойових літаків Як-130 [19].

Після початку громадянського протистояння в Лівії, спровокованого подіями "арабської весни" або кольоровими революціями в Арабському світі та втручанням Заходу у внутрішні справи Лівії, наслідком чого стало фізичне знищення лівійського лідера М. Каддафі 20 жовтня 2011 р., Росія, попри своє негативне ставлення до військової операції НАТО в Лівії, не скористалась правом вето при голосуванні щодо лівійських резолюцій в Раді Безпеки ООН. Не маючи на той час значних економічних інтересів в Лівії, схоже, що в Кремлі вважали за краще не вплутуватися в лівійський конфлікт з непередбачуваними наслідками.

Теперішню політику РФ в Лівії можна вважати частиною її нової стратегії у Африці, спрямованої на посилення свого впливу і забезпечення своїх геополітичних та економічних інтересів на цьому континенті. В даний час Росія прагне створити там постійні військові бази, перш за все на Африканському Розі. У 2019 році в Сочі було проведено перший саміт високого рівня Росія-Африканський союз, а також бізнес-форум.

На відміну від європейських країн, США, Китаю, арабських країн Перської затоки і нових "азійських тигрів", Росія вважає за краще діяти "нетрадиційно" і знаходити в Африці ще не зайняті ніші або ті країни, які не дуже приваблюють згаданих вище конкурентів. Інакше кажучи, Росія прагне забезпечити собі швидкі дивіденди і преференції, діючи в досить ризикованих військово-політичних умовах, пов'язаних з громадянськими війнами, тероризмом, бідністю населення і тоталітарним правлінням місцевих авторитарних режимів. При цьому передбачається широке використання російських приватних військових компаній (ПВК), що дозволяє російському керівництву уникати відповідальності за наслідки своїх "нестандартних" дій в тій чи іншій африканській країні, якщо інформація про такі дії стає надбанням світової громадськості. Іншими словами, ПВК виступають в ролі "цапів-відбувайлів" в разі виникнення критичних ситуацій у відносинах Москви з авторитарними режимами. За даними агенції Bloomberg, найманці ПВК Wagner Group наразі "працюють" в 10 африканських країнах – ЦАР, Судані, Лівії, Зімбабве, Анголі, ДР Конго та інших країнах. Як заявив 7 лютого 2019 р. командувач Африканським командуванням ЗС США (USAFRICOM) генерал Томас Вальдхаузер, "завдяки використанню квазі-найманих військових радників, які фінансуються олігархами, особливо в країнах, де лідери прагнуть до беззастережного авторитарного правління, російські інтереси отримують доступ до природних ресурсів на вигідних умовах" [20].

Водночас, слабким місцем Росії в реалізації програм економічного співробітництва з африканськими країнами є відсутність у неї можливостей їх фінансування, що в підсумку буде гальмувати "нову африканську політику" Кремля. Так, обсяг зовнішньої торгівлі РФ з 54 країнами Африки склав у 2017 році лише 3,6 млрд дол., що аж ніяк не можна порівнювати з Китаєм, торговий оборот якого з країнами Африки у 2017 році склав близько 170 млрд дол., на 14 % більше, ніж у 2016 році [19]. За даними міністерства комерції КНР, у 2017 році державні і приватні компанії Китаю реалізували у 51 країні Африки близько 2,5 тис. проєктів загальною вартістю близько 100 млрд дол. [19].

Щодо торговельно-економічних відносин між РФ і Лівією, то в 90-х роках минулого століття і в першому

десятилітті XXI-го століття обсяг двостороннього товарообігу між двома країнами помітно скоротився. Якщо у 1970–80-х рр. він становив близько 1 млрд дол. щорічно за рахунок продажу Лівії радянських ОВТ, то у 90-х роках минулого століття і після 2000 року він тримався в середньому на рівні 100–150 млн дол. на рік і тільки в останні 2–3 роки почав дещо збільшуватися [19]. У 2018 році товарообіг Росії з Лівією склав 227,1 млн дол. Для порівняння – товарообіг України з Лівією у цьому році склав 325,7 млн дол. [19]. І це при тому, що Україна не продає Лівії ОВТ.

Останнім часом політика Росії в Лівії стає все більш активною. В геополітичному плані Москва намагається закріпитися на півночі Африки, щоб поряд із Сирією посилити свою присутність у Середземномор'ї. Для досягнення цієї мети Кремль надає різноманітну підтримку маршалу Х. Хафтара у встановленні його одноосібної авторитарної влади в Лівії, сподіваючись отримати від нього в обмін на російські ОВТ гарантії для російських нафтогазових компаній, а також на сприяння у створенні своїх військових баз в Тобруку і Тріполі. Кремлівські стратеги розраховують також, що встановлення контролю Росії над середземноморським узбережжям Лівії допоможе Москві керувати потоками біженців з Африки в Європу з метою провокувати "за потребою" міграційні хвилі і гуманітарні катастрофи, щоб чинити тиск на бюрократію Євросоюзу і європейські країни, якщо вони будуть вести себе "недружно" щодо путінської Росії.

Проте, на наш погляд, плани Кремля щодо маніпулювання міграційними потоками з Африки в Південну Європу є нереальними хоча б тому, що Євросоюз вже займається цією проблемою досить серйозно. За деякими даними, Єврокомісія вже витратила за останні два роки близько 50 млн євро на проекти, пов'язані з боротьбою з незаконною міграцією з африканського напрямку. В рамках угод, укладених між Тріполі, Брюсселем і Римом, передбачається виділення країнами Євросоюзу до 1 млрд євро на створення інфраструктури для недопущення проникнення нелегальних мігрантів до Європи через Лівію.

У Лівії Москва шукає можливості з відновлення багатомільярдних контрактів як у сфері поставок озброєнь, так і в розвитку лівійської нафтовидобувної інфраструктури. В умовах суперництва в Лівії між владами в Тобруку і Тріполі і розпаду країни на безліч плеєнних анклавів, які перебувають під контролем близько 150 різних збройних угруповань, іноземні держави (Франція, Італія, Єгипет, КСА, ОАЕ, Катар, Туреччина, Алжир і РФ) роблять ставки на різні лівійські угруповання з тим, щоб закріпити свої позиції в цій країні.

Росія прагне не лише грати роль залаштункової сторони в лівійському конфлікті, і таким чином забезпечувати свої інтереси незалежно від переваги однієї із сторін конфлікту, але й поновити свої позиції на лівійському ринку озброєнь, та, звісно, брати участь у перерозподілі нафтогазового сектору Лівії. Виходячи з цього, для Москви геостратегічним завданням є домінування в регіоні Середземномор'я завдяки зосередженню російських військових баз в країнах трикутника Сирія – Єгипет – Лівія задля формування дружньої до Москви коаліції "впливових лідерів" – Башара Асада, Абделя Фаттаха ас-Сісі і Халіфі Хафтара.

В Лівії, як і в Сирії, інтереси Росії включають розширення свого військового та політичного впливу на Близькому Сході та в Середземномор'ї, а також ведення конкуренції з США та Туреччина, позаяк вони підтримують

протилежні сторони в громадянській війні в Лівії, що є частиною конкуренції за майбутні енергетичні контракти.

Виходячи з цього, можна говорити про неоднозначну політику Москви щодо Лівії: пропозиції щодо мирних зусиль з врегулювання конфлікту межують із посиленням допомоги Х. Хафтарау військовими літаками, що може поглибити конфронтацію з Туреччиною, яка входить до НАТО. Росія фактично прагне розділити Лівію, надаючи підтримку політичним силам, що домінують на сході країни.

У разі відступу ЛНА, використання Росією повітряних сил може лише загальмувати просування Туреччини та УНЄ, тому Росія використовує свої військові операції, щоб виграти час. Фактично, метою Російської Федерації є скасування санкцій проти сил Х. Хафтара, визнання ним уряду, що встановлений ООН в Тріполі, і "інституціоналізувати" гегемонію Х. Хафтара над Східною Лівією, що може відкрити шлях для російських енергетичних угод. Росія також прагне інвестувати в нафтовидобувну та будівельну галузі Лівії через укладення вигідних контрактів. Але стратегічною метою Кремля, на думку американських військових, є забезпечення військових баз на південному фланзі Європи, з метою подальшого контролю над діями США. За будь-яких обставин, Росія й надалі буде змагатися за вплив на остаточну конфігурацію післявоєнної влади у Лівії, адже це цілком відповідає її стратегії посилення позицій на Близькому Сході й у Північній Африці.

Водночас, Єгипту, який має спільний кордон із Лівією, довжиною понад 1000 км, також небажана перемога УНЄ, саме через можливість загрози єгипетській владі, що опосередковано йде від підтримуваних Туреччиною "Братів-мусульман" та появу нових ісламістських партій, а також можливість загрози єгипетському "поясу безпеки", для оборони яких президент Єгипту Ас-Сісі зосередив в північно-західному Єгипті потужний військовий арсенал.

Каїр намагається мінімізувати ризик хаосу в регіоні, усвідомлюючи, що баланс сил в Лівії, вже не той, що в квітні 2019 року, коли Хафтар оголосив про наступ на захід Лівії. Тому, нова хвиля дестабілізації в Лівії стане підживленням для терористів, які жадають проголосити незалежні "емірати" в окремих містах Лівії і, тим самим, створити загрозу для сусідніх країн, що жодним чином не влаштує Єгипет.

У Каїрі також враховують фактор перемоги Джо Байдена на виборах президента США у 2020 році. Д. Байден, як відомо, вкрай негативно налаштований щодо російської присутності на півночі Африки, що може віддалити Єгипет від Росії в питанні Лівії. Також слід враховувати те, що адміністрація Д. Байдена напевно зробить ставку саме на політичне врегулювання лівійського конфлікту. Безумовно, Єгипту невигідно мати нестабільний кордон з Лівією, і тому саме в ЛНА він вбачає можливість гарантувати собі безпеку на спільному кордоні. Попри це, цілком вірогідним є втручання Єгипту в лівійські справи, що може сприяти черговій ескалації конфлікту, відтак нейтралізувати військову потугу Туреччини в Лівії.

Важливим союзником Х. Хафтара є також Об'єднані Арабські Емірати, які постійно постачають сучасну зброю, включаючи російську систему протиповітряної оборони Pantsir S-1 та безпілотики китайського виробництва. Абу-Дабі постійно оснащує збройні сили ЛНА, маючи навіть власну повітряно-військову базу на сході від Бенгазі. Підтримка ЛНА та втручання у лівій-

ську кризу означає відновлення активної політики ОАЕ на Близькому Сході.

Ще недавно здавалося, що позиції Х. Хафтара, за яким стояла не тільки боєздатна лівійська армія, але й серйозні зовнішні гравці, дозволять йому здобути контроль над Тріполі. Так, ЛНА отримувала військово-технічну допомогу від Росії, яка сподівалася закріпитися в Лівії, підписавши цілий ряд контрактів на відновлення країни. Також Хафтару допомагав і Єгипет, військова верхівка якого боялася появи лівійських ісламістів біля своїх західних кордонів і перетворення східної частини Лівії на плацдарм для ісламістів з Єгипту. Військово-технічна допомога також виходила з Франції – Париж розглядав Хафтара як інструмент втягування лівійського простору в свою сферу впливу. Саме це дозволило ЛНА в квітні 2019 року здійснити успішний наступ на Тріполі, встановити контроль над основними родовищами вуглеводнів і зав'язати бої за околиці столиці. За таких умов, міжнародно визнаний уряд національної єдності (УНЄ) звернувся за військовою допомогою до Туреччини – ще одного важливого гравця у Середземноморському регіоні.

Щодо інтересів Туреччини, то на початку 2000-х рр. уряд Турецької Республіки підтримував з режимом М. Каддафі відносини конструктивного співробітництва. Турецькі компанії підписали з лівійським урядом контракти на суму 20 млрд дол. по виконанню будівельних та інфраструктурних робіт. Як зазначали ізраїльські дослідники турецько-лівійських відносин І. Ронен і Х. Янарочак, за часів М.Каддафі Туреччина була однією з небагатьох неарабських держав, із якою керівник Соціалістичної Джамахірії намагався підтримувати стабільні відносини, незважаючи на свої особисті симпатії до курдських лівонаціоналістичних партизанських рухів. Зокрема, офіційний візит прем'єр-міністра Реджепа Таїпа Ердогана у Тріполі в листопаді 2009 р. і позитивні відгуки М. Каддафі з приводу "антиізраїльського" курсу турецького уряду в контексті подій навколо сектора Гази могли розцінюватися як можливі фактори подальшого зміцнення двосторонніх відносин між Туреччиною та Лівією. На це вказувало і загальне похвалення зовнішньоекономічних відносин між двома країнами: напередодні початку антиурядового повстання в Лівії у лютому 2011 р. у країні на постійній основі знаходилося близько 20 тисяч турецьких робітників і фахівців (здебільшого в галузі будівництва), а загальний обсяг турецьких інвестицій в економіку Лівії досяг 15 млрд дол. [1].

Зовнішньополітична реакція Анкари на події "Арабської весни" 2011 р. була за своєю природою прагматичною і обумовленою прагненням грати роль арбітра, підвищити свій регіональний престиж шляхом представлення моделі суспільно-політичного та економічного розвитку, і, тим самим, Туреччини як держави, яка органічно поєднує сучасне демократичне управління і традиційну ісламську ідентичність. На думку відомого тюрколога В. Аваткова, "Туреччина в цій операції переслідує винятково свої інтереси, причому в першу чергу – це відтиснення курдських угруповань від річки Євфрат, а у другу – Анкара хоче продемонструвати себе в якості самого значущого регіонального, а, можливо, й світового гравця в рамках вирішення сирійської проблеми" [21, с. 83].

Загалом позиція Туреччини щодо ситуації навколо Лівії формувалась, зважаючи на особливості сучасних зовнішньополітичних пріоритетів – а саме відходить Р. Т. Ердогана від проамериканського курсу 1990-х років, переходячи до активного просування свого впливу

на Великому Близькому Сході (ВБС). Р. Т. Ердоган на початку конфлікту намагався дотримуватися нейтралітету, спонукаючи М. Каддафі піти від влади й організувати у Лівії президентські вибори, але потім приєднався до воєнної операції НАТО. Розрахунки робилися на прихід до влади у Тріполі притаманні Туреччині й Катару уряду "Братів-мусульман", який зміг би гарантувати інтереси Туреччини в Лівії.

Після кроків, зроблених особисто президентом Р. Т. Ердоганом на лівійському напрямку, в проурядових колах стало гарним тоном говорити про те, що Туреччина може стати в Лівії стороною, яку йменують "game changer", тобто країною, яка своєю участю здатна змінити хід подій. Популярність Р. Т. Ердогана серед арабів у цей період дала підставу деяким аналітикам говорити про "другу версію" близькосхідної політики Партії справедливості і розвитку" (ПСР), що ґрунтувалася би на поєднанні "ліберального і гуманітарного підходу" до протестних рухів у регіоні з наголосом на необхідності розвитку ісламських і водночас демократичних політичних режимів на противагу світським авторитарним моделям. Для досягнення цих цілей Туреччина була готова використовувати антитерористичну риторіку, але з легкістю підтримувала будь-які угруповання, в тому числі визнані США і Росією терористичними, якщо вони допомагали у боротьбі з курдами і їх союзниками.

Подібна політика вносила додаткові труднощі у запутану конфігурацію конфліктів на ВБС. У цьому контексті цікавим є питання про відмінності реакції Туреччини на події в Лівії порівняно з іншими країнами, охопленими революціями. Якщо у Тунісі турецький уряд уникав будь-якого очевидного втручання в хід революції, то у Лівії його позиція була значно активнішою й суперечливою.

У березні 2011 р. турецький уряд підтримував відносний нейтралітет, утримуючись як від активної підтримки, так і від засудження уряду М.Каддафі. Одним з чинників такої позиції було побоювання за долю турецьких робітників та інженерів, які опинилися в охопленій громадянською війною країні. Зокрема, Р.Т. Ердоган намагався протидіяти введенню міжнародних санкцій проти М. Каддафі, застерігав щодо ризиків, пов'язаних із можливістю військовою інтервенцією у Лівію. З початком гуманітарної інтервенції Туреччина утрималася від участі у військовій операції НАТО, однак її ВМС були задіяні у блокаді морського узбережжя Лівії. При цьому турецьке посольство у Лівії продовжувало свою роботу, закликаючи обидві сторони громадянського конфлікту до переговорів.

Отже, які мотиви переслідує Туреччина, долучившись через підписання угоди з УНЄ Ф. Сараджа 27 листопада 2019 року, що передбачає збільшення поставок зброї міжнародно визнаному уряду Лівії? Наразі ми спостерігаємо нарощування зусиль Туреччини з просування своїх інтересів в Лівії, із залученням своїх союзників, з розширенням впливу Анкари за рахунок союзницьких сил, і перш за все Катару. Якщо розглядати ширше, то це політика позиціонування Анкари як центру сили в регіоні, адже стати домінуючим зовнішнім гравцем в Лівії є досить важливо, а залучення своїх союзників в цих зусиллях – це наступний крок Туреччини з перетворення на впливову регіональну державу.

Активізація Туреччини в Лівії пояснюється рядом стратегічних інтересів. Перш за все, Лівія – це запаси вуглеводнів, які не тільки легко добувати, але й легко продавати – адже за, менш ніж 500 км розташований величезний ринок – країни Європейського союзу. А

оскільки в ЄС наразі оголошено курс на диверсифікацію постачання енергоносіїв, що означає поступове зменшення залежності від російського Газпрому, то північноафриканські виробники, в тому числі й Лівія, є однією з небагатьох реальних альтернатив російського газу для Європи.

Також слід враховувати те, що Лівія для Туреччини є своєрідними "воротами" в Африку: тобто це країна, яка може стати плацдармом для турецьких спроб витіснити Францію з мусульманських країн західної частини Чорного континенту. Взв'язавши під контроль простір Лівії, Р. Т. Ердоган зможе керувати важливими міграційними потоками до Європи. Так, наприклад, Туреччина пообіцяла Мальті не допустити прибуття африканських мігрантів на острів. У відповідь мальтійський уряд заблокував фінансування операції "IRINI", метою якої були морські патрулі для підтримки введеного проти Лівії ембарго ООН, що важливо для постачання турецької зброї до Лівії [22].

Разом із тим, дані угоди також покликані активізувати і забезпечити проникнення турецького бізнесу на африканські ринки, який протягом десятиліть активно бере участь у Лівії. Між тим, турецькі будівельні компанії також брали участь у чисельних будівельних проєктах в Лівії, однак, коли вибухнув конфлікт з ЛНА Х. Хафтара, багато з цих проєктів були заморожені, і турецькі компанії, які працювали в Лівії, в результаті втратили багато вкладень.

Нарешті, Лівія є тим, що в Туреччині називають "Середземноморським щитом". Мова йде про ще одну двосторонню угоду, що її підписали Анкара та Тріполі щодо розмежування морських виняткових економічних зон (ВЕЗ). Ця угода суттєво вплинула на регіональні відносини в Східному Середземномор'ї, де розташовані важливі райони видобутку енергоресурсів [22]. Також, з підписанням угоди Туреччина збільшує не лише військову, а й політичну вагу в регіоні, адже угода з лівійським урядом зобов'язує інших регіональних гравців до узгодження з турецькими партнерами будь-яких планів щодо прокладання трубопроводів у Східному Середземномор'ї [18].

Ця угода, що передбачає надання військової допомоги уряду аль-Сараджа, загрожує, на думку польського дослідника В. Репетовича, дестабілізацією Східного Середземномор'я, адже з позиції міжнародного права угода не може вважатися чинною, позаяк укладена з порушенням Конвенції ООН з морського права від 1982 року. Таким чином, Ердоган не тільки демонструє свої претензії на величезний шматок акваторії, але і створює так звані "Середземноморський щит" – відрізає будь-які проєкти з будівництва підводного трубопроводу в обхід Туреччини, з шельфових нафтогазових родовищ країн Східного Середземномор'я в Європу. Відтак, Греція, Кіпр, Єгипет, Ізраїль та інші середземноморські країни не визнають цього розмежування, адже, перш за все, дана угода порушує суверенітет Греції, Кіпру та Єгипту [17; 18].

Головною метою підписаної між Туреччиною та Лівією угоди є нейтралізація підтриманого ЄС проєкту EastMe, що передбачає постачання природного газу з розташованих у Східному Середземномор'ї ізраїльських, кіпрських та єгипетських родовищ, що має транспортуватись до країн ЄС транзитом через Грецію. Для Туреччини реалізація проєкту EastMe означатиме втрату стратегічного значення статусу держави-транзитера.

У відповідь на такі дії Анкари Греція, Кіпр, Франція і Єгипет розпочали проведення військових навчань від-

верто антитурецького спрямування. Це є одним з наслідків лівійської політики президента Республіки Туреччини, яка в середньостроковій перспективі може призвести до серйозного конфлікту з частиною арабського світу і деякими членами НАТО, в тому числі з Францією, з якою в Туреччині наявним є конфлікт інтересів в Лівії.

Суперечки Туреччини і Франції виникли після інциденту з їх військовими кораблями біля берегів Лівії. Франція висловила обурення у зв'язку з тим, що турецькі військові кораблі нібито брали на приціл французький корабель, хоча Анкара категорично заперечує це. Причина нинішнього конфлікту Парижа і Анкари полягає в тому, що Туреччина надає військову підтримку міжнародно визнаному лівійському Уряду національної єдності. Натомість Франція перебуває на боці "Лівійської національної армії" Халіфи Хафтара, якого розглядає своєрідним гарантом інвестицій французької корпорації Total, що уклала контракти зі східним урядом Лівії, а також довгострокових позицій Франції в цій країні [23].

Отже, наразі Лівія стала ареною напруженого геополітичного протистояння глобальних і регіональних потуг в регіоні "Великого Близького Сходу". Суперечки та міжособні конфлікти стають інтернаціональними, а важливим аспектом кризи в Лівії буде залишатися питання контролю над лівійською нафтовидобувною промисловістю і портовими спорудами на узбережжі. З урахуванням угоди ОПЕК+, контроль над лівійською нафтою дозволяє впливати на світовий нафтовий ринок, так як навіть обмежені обсяги лівійської нафти на світовому ринку можуть впливати на процес прийняття рішень у наявній картельній угоді. При політичному глухому куті, який зберігає нестабільність в питаннях видобутку і поставок нафти, військовий шлях встановлення контролю над лівійською нафтою в повному обсязі, безумовно, розглядається всіма залученими акторами, які розглядають ситуацію в Лівії крізь призму глобальних і регіональних інтересів.

Список використаних джерел

1. Волович, Олексій. США і Туреччина в Лівії: посилення взаємодії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bintel.org.ua/analytics/ssh-a-i-turechchina-v-livii-posilennya-vzayemodii/>
2. Utley R. France and the Arab Upeavals / R. Utley // *The RUSI Journal*. – 2013. – No 158 (2). – P. 68–79.
3. Кияниця Л. Л. Революція та громадянська війна в Лівії як чинник впливу Франції в Північній Африці / Л. Л. Кияниця // *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*. – 2013. – Т. 147. – С. 51–56. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>
4. Crumley B. When Sarkozy Met Gaddafi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1693121,00.html>.
5. Koenig N. The EU and the Libyan Crisis – In Quest of Coherence? / N. Koenig // *The International Spectator*. – 2011. – No 46 (4). – P. 11–30.
6. Richardson J. Union for the Mediterranean: How Realistic an Exercise in Foresight? / J. Richardson // *Foresight*. – 2009. – № 11 (2). – P. 3–6.
7. Henry J.-R. Sarkozy, the Mediterranean, and the Arab Spring / J.-R. Henry // *Contemporary French and Francophone Studies*. – 2012. – No 16 (3). – P. 405–415.
8. Кохановская А. Л. Союз для Средиземноморья – кампания Н. Саркози в Средиземноморском регионе / А. Л. Кохановская // *Вестник Одесского национального университета*. – 2011. – №16 (8). – С. 193–198.
9. Rowdybush B. Aspirations and Reality: French Foreign Policy and the 2012 Elections / B. Rowdybush, P. Chamorel // *The Washington Quarterly*. – 2012. – No 35 (1). – P. 163–177.
10. Lutterbeck D. Migrants, Weapons and Oil: Europe and Libya after the Sanctions / D. Lutterbeck // *The Journal of North African Studies*. – 2009. – No 14 (2). – P. 169–184.
11. Simon L. The Spider in Europe's Web? French Grand Strategy from Iraq to Libya / L. Simon // *Geopolitics*. – 2013. – No 18 (2). – P. 403–434.
12. Зверева Т. В. Саркози VS. Каддафи // *Международная жизнь*. – 2011. – № 5. – С. 79–94.
13. Tran, Pierre. Why did France Move So Forcefully on Libya? // *Defense News*, Mar. 28, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.defensenews.com

14. Lefevre R. Commentary on current events in North Africa / R. Lefevre // The Journal of North African Studies. – 2013. – No 18 (2). – P. 373–377.

15. Быстров А.А. Некоторые уроки операции НАТО в Ливии // Институт Ближнего Востока [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/02-11-11b.htm>

16. Вокруг и около Каддафи. Противоречивая позиция ФРГ по Ливии поставила западных союзников в тупик [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lenta.ru/articles/2011/04/13/libyen/>

17. Війна в Лівії: загроза енергетичній безпеці Європи та нові біженці [Електронний ресурс]. – Режим доступа: https://defence-ua.com/army_and_war/vijna_v_liviji_seredzemnomorskij_vuzol-1051.html

18. Лівія та Туреччина: новий союз, що змінить Східне Середземномор'я [Електронний ресурс]. – Режим доступа: https://defence-ua.com/army_and_war/vijna_v_liviji_seredzemnomorskij_vuzol-1051.html

19. Волович, Олексій Політика Росії в Лівії після 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://bintel.com.ua/uk/article/polityka-gosiyi-v-liviyi-pislya-2011-roku/>

20. Тимофеев П. П. Франция и ЕС на Ближнем Востоке / П.П. Тимофеев // Азия и Африка сегодня. – 2011. – № 11. – С. 31–36. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dlib.eastview.com/browse/doc/26427552>

21. Аватков, В. А. Арабские волнения и трансформация международных отношений: "окно возможностей" для России // Право и управление. XXI век. – 2012. – № 4. – С. 80-86.

22. Как Эрдоган перевернул ход военных событий в Ливии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://vz.ru/world/2020/5/27/1041637.html>

23. Геворг Мирзаян. Война в Ливии. Против Эрдогана собирается большая военная коалиция [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://vz.ru/world/2020/8/15/1055219.html>

Надійшла до редколегії 08.09.22

Elmahzhub Abdallah Omar Abdallah, PhD student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

GEOSTRATEGIC, GEOPOLITICAL AND GEOECONOMIC INTERESTS OF EXTERNAL POWERS IN LIBYA

The interests of international actors in the State of Libya in the conditions of a long civil conflict caused by the foreign intervention of 2011 are investigated. The author is convinced that all external forces have different geopolitical and geoeconomic interests, except for one common one – the desire to establish their own dominance in the Southern Mediterranean.

Keywords: *Libya, civil conflict, proxy war, geopolitical and geoeconomic interests, international actors.*